

SULTAN HAMİD DÜŞERKEN: BİR ÇÖKÜNTÜ DEVRİNDE İNSAN-MEKAN İLİŞKİLERİ VE TOPLUMSAL İZDÜŞÜMLERİ



Selman Dinler

S*ultan Hamid Düşerken*, Nahid Sırrı Örik'in 1946'da yazdığı fakat basılması için Son bir yıl beklediği, Türk edebiyatının klasikleri arasında sayılması gereken bir romanı. Nihayet 1957'de yayınlanan roman uzun bir unutuluştan sonra tekrar 1976'da Sander Yayınları tarafından *Abdülhamid Düşerken* adıyla ve dili sadeleştirilerek yayınlanır. 1990'larda, başka yayınevlerince yapılan sonraki basımlarda orijinal haline dönülse de bu isim değişikliği ve dilinin sadeleştirilmesi, bugün Nahid Sırrı'nın neden hak ettiği ilgiyi göremediğine dair önemli bir bilgi verir bize aslında. Romanda da Abdülhamid-Sultan Hamid ayrımı üzerinde sık sık durulur. Sultan'ı sevenler onu Sultan Hamid diye anarken, İttihatçılar ve diğer düşmanları ondan Abdülhamid olarak söz eder. Hatta Talat Paşa bununla da yetinmemiş, ona "Kayserili" adını takmıştır.

Nahid Sırrı daha en baştan romanına Sultan Hamid ismini seçerek tarafını belli eder. Fakat bu taraf, maalesef çoğunlukla yanlış anlaşıldığı gibi körü körüne bir saltanat savunuculuğu değildir. Bu ince ayrımı daha sonra açmaya çalışacağız. Neticede ince ayrımların anlaşılma şansı bulamadığı uzun Cumhuriyet yıllarında Nahid Sırrı, kişiliği ve eserlerinin içeriği dolayısıyla göz ardı edilmiştir. Romanın dili de öztürkçecilik fırtınasının kuvvetli estiği o yıllarda son derece "gerici" bulunmuş olmalıdır.

Yazımızda önce, hem yazar, hem de bir tarihi geçiş dönemi karakteri olarak Nahid Sırrı Örik'ten bahsettik. Daha sonra romandaki karakterler, dönemler ve mekanlar arasındaki ilişkiyi, mekanların gerek anlatıcı, gerekse dönemin kişileri için temsil ettiği manayı odağa almaya çalıştık. Çalışmamız yeni ve daha kapsamlı başka mekan odaklı çalışmalara küçük bir katkı olabilir umuduyla romanda bahsi geçen mekanları, mekanlara yüklenen siyasi ve kültürel göndermeleri dikkatle ta-

rayıp aktarmaya çalıştık. Son olarak romanın akla getirebileceği bazı soruları kısaca tartıştık ve Osmanlı toplum yapısından bahsettik.

Bir Yalnız İstanbullu: Nahid Sırrı Örik

Öncelikle Nahid Sırrı Örik'ten kısaca bahsetmek aydınlatıcı olacaktır. Yazar, 1895'te İstanbul İhlamur'da, büyük, üç katlı ve ahşap bir evde doğar. Babası Örikağasıza Hasan Sırrı Bey II. Abdülhamid döneminde mabeyn mütercimliği ve maarif nezareti gibi görevlerde bulunmuş, mekteb-i hukukta dersler vermiş yüksek dereceli bir idareci ve eğitimcidir. İlk Shakespeare mütercimlerindendir; telif eserleri de vardır. Dedesi benzer şekilde divan sahibi bir şair, annesi bir paşa kızıdır. Buradan da anlaşılacağı gibi Nahid Sırrı Osmanlı aristokrasisi içinde yetişmiş, o döneme dair içeriden izlenimler edinmiş bir kişidir. *Sultan Hamid Düşerken* romanında anlatılan kişiler, mekanlar ve olaylar son derece gerçekçi ve detaylı anlatılabilmişse bunda yazarın kişisel yaşantı ve gözlemlerinin büyük payı olsa gerektir.

Önce evde özel hocalardan ders alan Nahid Sırrı, içlerinde Galatasaray Lisesi de bulunan çeşitli okullara zaman zaman devam eder fakat eğitimini yarıda bırakır. 1915 ile 1928 yılları arasında babası ile beraber Tiflis, Berlin, Paris, Viyana, Roma ve Kopenhag'da bulunur. Türkiye'ye döndükten sonra Ankara'da çevirmenlik yapar, çeşitli gazete ve dergilere yazılar yazar. Gezi yazıları, tiyatro eserleri, eleştiriler, roman ve hikayeler yazmıştır. 1960'ta ölene dek her türde eserler vermiştir.

Yakın zamanda romanlarından uyarlanan iki film; "Abdülhamid Düşerken" ve "Kıskanmak" ile, ayrıca yeniden basımı yapılan kitapları ile nispeten daha iyi tanınsa da Nahid Sırrı'nın hala Türk edebiyatında hak ettiği yeri aldığı söylenemez. Bu durum yazarın kişiliği ve hayat hikayesiyle yakından ilgilidir.

Elli sene önce dünyaya gelse, belki de romandaki paşalardan biri olabilecekken kaderin bir cilvesiyle daima yıldızı sönen tarafta kalır. İttihat ve Terakki taraftarı, Abdülhamid düşmanı aydınların yükselişte olduğu yıllarda Abdülhamid'in yüksek memurlarından babası ile yaşar. Kendi kuşağına mensup aydın ve yazarlar Milli Mücadele eserleri yazarken Nahid Sırrı Avrupa'nın kültür merkezlerinde dolmaktadır. Geri döndüğünde köşe başları çoktan kapılmış, kendisi eski devrin bir artığı gibi kalmıştır. İncelmiş bir aristokrat zevkiyle yazar; bu da devrimci aşırılıkların yaşandığı o dönemde damgalanmak için yeter de artar. Abdülhamid'in "büyük gazap köpürmelerine yaraşan kalın sesi"nden bahsettiği anda heyecanlı devrimcilerin onu bir gerici olarak damgalaması kimi şaşırtır? Fakat aynı romanda Abdülhamid'in "bıyık ve sakalının boyalı kılları arasında kımıldayan dudakları"ndan söz etmesi, "bütün saltanatı müddetince, yıllar ve yıllarca her an hal'edilmek ve öldürülmek korkusuyla titremiş, en gülünç yalanlara ehemmiyet vermiş ve çok kere inanmış bulunan bu adam" diyerek psikolojisini bozan şüpheciliğini vurgula-

ması onu Abdülhamid'i yüceltip ona ermiş payesi verenlerden ayırmaya yetmez. Eşcinsel kimliği de aydın çevresinde arkasından gülüşülmesine, dışlanmasına neden olmuştur. Yusuf Ziya Ortaç'ın hakkında yazdığı ve ortalığa saldığı şu şiir cemi-yet içinde nasıl görüldüğü hakkında bir fikir verebilir: "Kırtarak gelirken uzaktan Nahid Sırrı / Sanırım pantolonlu ceketli bir kız gelir."

Başka hangi günahları var Nahid Sırrı'nın? Elbette bireyciliği ve küçük burju-valığı. Altmışlardan sonra edebiyat eserlerini değerlendirmede başat ölçü haline gelen toplumculuktan da Nahid Sırrı sınıfta kalmıştır. Onun eserlerinde köylü, işçi değil, zengin ailelerden gelme kötücül insanlar başrolüdür. Bir madencilik şehri olan Zonguldak'ta geçen *Kıskanmak* romanında bile işçilere, sınıf çatışmasına dair pek bir şey bulunamaz. Nahid Sırrı çöken aristokrat sınıfın bencil, hazcı, kötücül bireyleriyle ilgilenir. Onları derinleştirmeye adanmıştır bu kitabında enerjisini.

Sultan Hamid Düşerken'de ise taşralılardan küçümsemeyle söz eder. İttihat ve Terakki mensubu subaylardan çoğu kez "daha dün Rumelinden gelmiş" diye bah-seder.

Velhasıl Cumhuriyetin ilk döneminde Osmanlıcı, aristokrat ve eşcinsel; toplum-cu gerçekçiliğin egemen olduğu 1970'lerde ise bireyci ve küçük burjuva olduğu için görmezden gelinen Nahid Sırrı Örik kimselere yaranamadı denilse yanlış ol-maz. Yazarı biraz daha yakından tanıdığımızda, *Sultan Hamid Düşerken* romanın-daki karakterlere ve bunların kentsel mekanlarla ilişkisine bakışı da daha kolay anlaşılabilir.

Romanda Mekanlar *Yıldız Sarayı*

Nahid Sırrı romanı kurarken karakterler ve mekanları yakın bir ilişki içinde kurgulamıştır. Roman Yıldız Sarayı'nda, Abdülhamid ile açılır. Daha sonra da Yıl-dız Sarayı'ndan sık sık Abdülhamid'le özdeşleştirilerek bahsedilir. Burası diğer mekanlar kadar detaylı anlatılmamıştır. Ana hatlarıyla, soğuk sabah rüzgarlarının estiği bir tepe üzerinde, padişah gibi yalnız bir mekandır. Journaller buraya gelir, paşalar burada toplanır, imparatorluğun merkezidir.

Mehmet Şahabettin Paşa'yı da ilk kez burada, bir toplantı odasında görürüz. İttihatçı subayların çektiği, II. Meşrutiyet'in ilanını isteyen, aksi halde padişahı İs-tanbul'a yürütmekle tehdit eden telgraf tartışılmaktadır. Sabaha kadar süren vükela toplantısından bir netice çıkmaz. Vezirler bu kritik anda öne çıkmaya korkarlar, enerjileri tükenmiştir, devlet büyük bir açmazda olduğu için sorumluluk üstlen-mek istemezler. Kararı sonunda yine Abdülhamid verir. Asileri bastırmak için ye-terli askeri güç mevcut olsa da, imparatorluğun siyasi durumu kritiktir; herhangi bir kargaşalıkta Bulgaristan'ın saldırması, büyük devletlerin yeni istekler dile ge-tirmesi muhtemeldir. Açıkçası büyük sınırlar pamuk ipliğiyle bir arada tutulmak-tadır. Küçük bir iç kargaşalık büyük yıkımlara yol açabilir, diye düşünür Abdülha-

mid. Nihayet çaresiz, taleplere boyun eğer. Otuz üç sene süren istibdat rejimi sona ermiştir.

Toplantıda uyuklamamak için çabalayan Mehmet Şahabettin Paşa diğer paşalardan farksızdır. Yaşlı, yorgun, kibirli bir adam. Kafası ince hesaplarla meşgul, hırsı ve rekabeti içselleştirmiş. Sabaha karşı bitap düşen diğer vezirlerden on yaş genç olduğu için onları ezmek, “zindeliğini ispat etmek” için sadrazamın açtığı camı, kırk yıllık vezirliğinin ona sağladığı kıdem üstünlüğüyle sesini yükseltip kapattıran o olur. Böylece sadrazam seksenlik ihtiyarlardan on yaş daha genç olduğunu göstermiş, Mehmet Şahabettin Paşa da kıdemini vurgulamıştır. Roman boyunca karakterlerin hiçbir sözü, hiçbir hareketi nedensiz değildir. Sürekli bir strateji mücadelesi vardır geri planda. Böylece tarihi figürlerin bireysel manada hangi nedenlerle, hangi yollardan geçerek o eylemleri yaptıklarına dair son derece doyurucu bir bilgi sunar bize Örik.

Rumelihisarı’ndaki Yalı

Bu yalının Mehmet Şahabettin Paşa’yı simgelediği söylenebilir. Nahid Sırrı da kendisini kitap içindeki mekanlar arasında en çok bu yalıya yakın bulduğunu sezer. Zarif, ahşap, pembe, doğayla iç içe ve uyumlu bir yapıdır bu. Klasik döneme aittir. Refah ve zarafet çağrışıdır. Görgüsüz bir şatafat değil, gelenekle terbiye edilmiş bir azamet ifade etmektedir. Ne var ki haram parayla alınmıştır. Halkın gözünde sömürünün simgesidir.

Mehmet Şahabettin Paşa sabaha kadar süren vezirler toplantısından çıktığında yalısına gitmek üzere arabasına altmış yaşında, bir koluna hafif inme inmiş arabacısının yardımıyla binebilir. Bu çok hazin bir tablodur. Seksenliğe yardım eden altmışlık hizmetçisi. Örik hayatlarının sonuna gelmiş fakat alışılageldikleri azametli tavırları sürdürerek yaşamaya çalışan bu karakterlerle bize bir devrin sona erdiğini başarıyla anlatır.

Diğer vezirler de benzer şekilde arabalarına biner, şehrin dört yanındaki konak ve yalılarına dağılır. Paşa’nın yalıya gidiş gelişte kullandığı yol romanın iki noktasında dikkat çekici şekilde tasvir edilmiştir. Paşa, “Çırağan Sarayı’ndan Arnavutköyü hudutlarına kadar mütemadiyen şehzade, sultan saraylarıyla bazı vükela yalılarının bahçe ve koru duvarları arasından gider. Ve zaten daima loş ve تنها olan bu bitmek tükenmek bilmez yol yarı karanlıkta öyle mutlak bir sessizlik” içindedir ki Paşa Arnavutköy’den sonra zaman zaman deniz kenarından geçilse de derin uykusundan uyanmaz. Kuruçeşme’den Beşiktaş’a kadar uzanan birkaç insan boyu yüksekliğindeki kasvetli duvarların kesintisiz bir hat oluşturduğu söylenir daha sonra. Bu sahne bürokrasinin kapalı koridorlarının boğuculuğunu yansıtır. Lüks bir yaşam sürüp pahalı arabalarıyla o yoldan geçenler, yalnızlık ve iç sıkıntısı içinde seyahat etmektedirler. Gerek Paşa gibi yolcular, gerekse bu sarayların ve yalılarının sakinleri halktan yüksek duvarlarla soyutlanmışlardır. Yani bir güvensizlik içinde, korkarak yaşamaktadırlar.

Paşa'yı hırsızlıkla suçlayan Sabah gazetesinin makalesinde "bu mübarek ihtiyara saraylar kadar muhteşem konak ve yalısında, takkesi başında rahat rahat uyumak imkanını ne zaman vereceğiz?" diye sataşılmaktadır. Paşa konak ve yalısıyla tanımlanır. Düşmanları kadar dostları da, Şefik de yalisından ve konağından etkilenir.

Rumelihisarı'ndaki yalısında başları hotozlu iki yaşlıca kalfa ve kapıcı Paşa'yı karşılar. Yalının içine girer, "döne döne çıkan tırabzanları billur çift merdivenin ortasında, vezir başında beyaz bir çatki ve sırtında beyaz gecelik entarisiyle karısı ve gündüz elbisesiyle kızı tarafından" karşılanır. Böylece romanın ana mekanlarından biri olan yalıyla ve karakterler içinde en önemlisi olan Paşa'nın kızı Nimet Hanım'la tanışırız. Nimet Hanım, o dönemdeki Osmanlı aristokrasisinin yaz mevsimindeki doğal yaşam alanı olan Boğaziçi'nde, bir yalıda, annesi ve babasıyla birlikte, doğayla organik bir bütünlük içinde yaşamaktadır. Yüzyıllar içinde şekillenmiş, adeta bir besin zinciri gibi her bireyin rolünün belirlendiği bir toplumsal yaşam alanıdır yalı. Osmanlı Devleti'nin başındaki padişah gibi, bu yalının da başında Paşa bulunur. Paşa'nın karısı ve kızıyla ilişkisi padişahın vezirleriyle ilişkisini andırır. Hiyerarşinin bozulmamasına dikkat edilir. Her şeyin sembolik anlamı vardır. Örneğin Paşa, uzun yıllardır kendisine hizmet eden kahyasını arabada nadiren yanına alır, esas olarak kahya önde, arabacıyla oturmaktadır. Paşa'nın karısı ve kızı arasında da Paşa'nın gözdesi olma mücadelesi verilmiş, kızı annesinin kapasitesizliğinin de avantajını kullanarak Paşa'nın sırdaşı olma mertebesine yükselmiştir. Paşa o sabah yalıya geldiğinde İzzet Hanım geceliğiyle eşini karşılar, Nimet gündüz elbisesi ile kendisini göstererek gece babasını beklerken gözüne uyku girmediğini ispat etmiş olur. Babasının yanında kazandığı mevki ona bu türden stratejik hamleleri ihmal hakkı tanımaz. Doğrusu tüm karakterler böyle stratejik hamlelerle yaşamayı artık içselleştirmişlerdir. Nimet bu konuda çok becerikli olduğu için roman boyunca etki alanını yeni fetihlerle büyütür.

Örik yalısı birkaç yerde detaylı olarak tarif eder bize. Dışı pembe boyalı, önü geniş rıhtımlı, iki ucu ikişer ve orta kısmı üç katlıdır yalının. Büyük bir kayıkhanesi vardır. Hepsi kafesli ve cumbalı kırktan fazla odası görülür. İçinde elliden fazla insan yaşar. Girişteki salonda "bir fukara evi büyüklüğünde açık tirşe rengi bir çini soba" vardır. Kenarları ve ayakları yaldızlı "koltuklarla kanepeler insanın arkasını dayamasına, rahat etmesine imkan vermeyecek kadar iri, cesim" şeylerdir. Odanın iki tarafında tavanlara kadar yükselen aynalar vardır duvarda.

İlkin Paşa ile beraber salon takımlarının renginden dolayı mavi salon denilen salona gireriz. Orta yerde mermer ve yaldızlı bir masa durmaktadır. Paşa onun yanındaki koltuğa yığılır. Yalıdaki mobilyaların çoğu yaldızlıdır, bu ilerleyen sayfalarda da karşımıza çıkar. Paşa daha sonra camlı bölmelerle ayrılan sofalardan geçer, uzun yıllardır yalnız yattığı odaya girer. Hiçbir küçük odası olmayan yalının en büyük odalarından biridir bu. Paşa'nın karyolası bir taht gibi yüksekte durmakta olup, oraya üç geniş basamak merdivenle çıkılır. Paşa Viyana'dan suret-i

mahsusada getirilmiş çok geniş, arkası yüksek ve kumaşı açık kırmızı bir kadife koltuğa oturur. Bu koltuk ve karyola dışında odanın diğer mobilyaları, pencereler boyunca devam eden sedirler, şal kaplı yastıklar, duvarlardaki ayet ve hadisler odaya Abdülhamid'in son dönemlerinden çok daha önce, İkinci Mahmud veya Abdülaziz dönemi havası vermektedir. Yani Paşa zamanının modası yeni eşyalardan bir-iki tane odasına soksa da çoğunlukla hala Osmanlı'nın daha eski bir dönemine ait estetiği sürdürmektedir. Okuyucu bu anlatımla tarih içinde tarihe dair bir fikir edinebilir. Bize göre tümü eski olan eşyalardan bir kısmı, o zaman için yeniydi. Bugün Osmanlı'yı yansıttığını düşündüğümüz bazı eserler, yapıldıkları zaman Avrupa bulunup şiddetle eleştirilmişti.

Mehmet Şahabettin Paşa vezirliğinin eski yıllarında aldığı üç büyük rüşvetle sahip olmuştur bu yalıya ve Nişantaşı'ndaki konağa. Aldığı rüşvetlerin bir kefareti olarak yalının bulunduğu Rumelihisarı'nda, iskelenin arkasındaki iki eski cami arasına bir cami yaptırmıştır. Örök bize İstanbul'daki o irili ufaklı camilerden bazılarının muhtemel arka planı hakkında bir fikir verir böylece. Adeta geçmişin cilalı resmi üzerine bir çizik atar.

Paşa'nın karısı İzzet Hanım haremın üçüncü katında, kendisine ait dört odada yaşamaktadır. Yattığı üç pencere büyük odanın Kanlıca'dan itibaren Beykoz'la Yuşa tepesine, diğer taraftan Yeniköy burnuna kadar bütün Emirgan'la İstinye'ye hakim bir manzarası vardır. Pencereler kafeslidir. İzzet Hanım kızı Nimet'i dünyaya getirip cariyelikten Paşa'nın üçüncü karısı olmak makamına yükseldiği yirmi üç yazdan beri bu manzaraya dikkat etmeden yaşar burada. Bu oda kendisine doğum mükafatı olarak verilmiştir fakat o sırada önünde kendisinden kıdemli iki eski kadının bulunduğu için manzaraya dikkat edecek hali yoktur İzzet Hanım'ın. Nasıl Mehmet Şahabettin Paşa hayatını sadrazamlığa yükselmek için hırsıyla geçirdiyse, İzzet Hanım da önce Paşa'nın birinci karılığına yükselmek için hırsıyla beklemiştir. Sonra tam makamının tadını çıkaracakken karşısında öncekilerden güçlü bir rakibi, yani kızı Nimet'i bulmuştur. Fakat kızı Nimet onu ikinci plana atmaya ve İzzet Hanım makamında emin otursa da onun manzaradan bir şey anlamayacak, bir estetik haz alamayacak kadar düz bir insan olduğunu belirtir Örök.

Nimet'in yazı odası babasının yatak odasına bitişiktir. Nimet babasının her an yanı başında olmak ister. Penceresi bahçeye bakar. Nimet yaklaşan felaketi düşünürken kendisine bir bluz dikmektedir.

Rumelihisarı'ndan romanda köy olarak bahsedilir. Paşa'nın kedisi "Buldum", köydeki dükkanlardan birinin kapısında bulunmuştur. Romanda bunun anlatıldığı kısım hiyerarşik toplumsal yapıya dair güzel bir örnek olabilir: "Buldum iki ay evvel genç uşakların köydeki dükkanlardan birinin kapısından sokulmaya çalışırken görüp beğenerek aldıkları ve karısı kediye meraklı olan Kahya Hilmi Efendi'ye takdim ettikleri, kül renginde, yüzü fevkalade güzel bir kedi yavrusuydu. Yalıya yerleştiği sırada paşa efendinin pek kıymetli Pamuk'u vefat ederek paşa kediliği makamı münhal bulunduğu sırada vekaleten kahya dairesinden gelmiş ve derhal

hoşa giderek asaleti icra edilmiş, hayvancık dükkan kapılarında sürünen bir kedi yavrusu için tasavvur edilebilecek ikballerin en harikuladesine erişmişti." Paşa'nın kendisi de küçük bir memurken hamisi onun elinden tutmuş, kızıyla evlendirerek onu sosyal merdivenin üst basamaklarına taşımıştır. Romanın hemen hemen bütün karakterlerinin toplumsal hiyerarşide yükselip başka bir makama oturabilmek bakımından bu kedi ile benzeştiği söylenebilir.

Romanda başka paşaların başka yalılarından da söz edilir. Nimet'in ilk nişanlısı Sedat Bey Çubuklu'da, Serasker Rıza Paşa Vaniköy'de yalılarda oturur. Abdülatif Paşa bu yalıyı bir eski sadrazamdan almıştır. Bu kişilerin ve diğer paşaların genellikle bir kışlık konağı, bir de yazlık Boğaziçi'nde veya adalarda yalısı vardır. Örneğin hürriyetin ilan edilmesiyle eski dönemin kötü bir simgesi olduğu için bir anda canı tehlikeye düşen Şamlı İzzet Paşa Büyüka'daki köşküden gizlice kaçır. Roman boyunca karşımıza çıkan yalı ve konaklar genellikle eski vezirlerden ele geçirilmiş ya da satın alınmıştır. Bizim kabaca Osmanlı aristokrasisi dediğimiz bu insanların esasında dededen toruna aynı konaklarda ikamet etmemesi, konak sabit dururken soyların, nesilden nesile paşaların değişmesi bize önemli bir perspektif sunar. Osmanlı'da asıl olan paşalık makamıdır, soy sop değil. Sarayın kızları basit subaylara vermesi, kudretli paşaların kızlarını fakir gençlerle evlendirip onları içgüveysi alması sık rastlanan vakalardır. Nimet, İzzet ve Mehmet Şahabettin Paşa, Şefik Bey'i imam olan babasından ve Rumelili olmasından dolayı sürekli aşağılasa da, gerçekte Paşa bir içgüveysi, İzzet Hanım bir Çerkez cariyeye, Nimet Hanım da bir cariyenin kızıdır. Yalı ve konakta ezelden beridir ikamet ediyormuş gibi oturmuş bir sistem içinde yaşamalarının sebebi kendi cedlerinin sürekliliği değil, kişiler değişse de makamların sürekliliğidir.

Boğaziçi'nin dikkat çekici mekanlarından bir başkası da Nimet Hanım'ın ilk nişanlısıyla uzaktan bakışmak için haftada iki kez, her Cuma ve Pazar gittiği Göksu'dur. Nimet padişahın iradesiyle nişanlandığı bu adamla üç yıl boyunca tek kelime konuşmamış, yalnız uzaktan bakışmıştır. Göksu'ya yanında her zaman bir kalfayla gider.

Eski devrin sonunun geldiği, yeni bir hürriyet dönemine girildiği anlaşılmaya başlandıktan sonra halkın Göksu'da kendisi gibi üst sınıf mensuplarına kötü davranacağından korkar Nimet ve gezilerinden vazgeçer. "Şirket vapurlarındaki halkın yalılarının önünden geçerken 'kahrolsun!' ve 'yuha!' diye bağırıldığı"nı söylemişlerdir ona. Dolayısıyla halk da yalılara bir simge olarak önem vermekte, bu yalıları sorunlarının kaynağı olarak gördüğü yöneticilerle özdeşleştirmektedir. Nimet'in Göksu gezilerinin arka planını Örik romanda şöyle anlatır: "Bakan ve görmeye tenezzül etmeyen gözlerle mağrur ve güzel, arabada ve kayıkta halkı adeta yarıp, adeta çiğneyip geçerek ilerleyiş, o beygirlerle kürekçilerin değil, zenginlikle kudretin götürdüğü araba ve kayıklarda giderken halkın varlığından o sanki habersiz ilerleyiş, bu ilerleyişteki doyulmaz gurur zevki, bir hafta içinde bunların hepsi kendisi için de maziye intikal etmiş demektir."

Nişantaşı'ndaki Konak

Bu konak, Mehmet Şahabettin Paşa tarafından yaptırılmış olsa da, romanda daha çok kızı Nimet'le özdeşleştirilebilir. Zira konağa göç edilmesini müteakip Paşa vefat edecek, Şefik de Nimet'in sözünden çıkmadığı için bu mekanın reisi Nimet olacaktır. Nahid Sırrı konağı beğenmediğini sezdirir. Bu konak üzerinden Batılılaşma görgüsüzlüğünü, ham kopyacılığı eleştirmektedir.

Sonbahar geldiğinde her yıl olduğu gibi Paşa ve ailesi Nişantaşı'ndaki konağa taşınırlar. Nahid Sırrı konağı ve Şefik'in onu nasıl algıladığını şöyle anlatır: "Bu konak bir eski vezirden alınan yalı gibi eski bir yapı olmayıp doğrudan doğruya paşa tarafından bir İtalyan mimarına kargir olarak yaptırılmış, tamamiyle garp usulünde bir bina olduğu için Şefik üzerinde daha da büyük bir tesir yaptı. Eski Türk mimarisinin Boğaziçi'nin mavi sularıya yeşil koruları arasında ve onların ahenklerine uygun bir tarzda yükselttiği, mütemadi tamirlere rağmen adeta tarihi hüviyeti aşkar kılan açık pembe boyalı ahşap yalısı Nişantaşı'ndaki bu konağa, İtalya'nın mutlaka saray adıyla adlandırılan konaklarının biraz da kalp bir taklidinden ibaret olan bu konağa tercih edecek kadar Şefik'in zevki incelmış, görgülü değildi. Ve bütün bu ihtişam ve debdebeyi ele geçirmeden kaybetmek ihtimalinin azabı da sevdalı erkeği adeta dehşete varan bir endişe halinde sıkıp ezdi."

Örik kültürel arka planı derin Yalı'yı methederken İtalyan özentisi Konak'ı yermektedir. Buradan hareketle Şefik'i ve onun şahsında taşradan henüz İstanbul'a gelmiş fakat kısa sürede İstanbul'un yeni hakimleri haline gelmiş İttihat ve Terakki mensuplarını da yerdiği söylenebilir. Acaba Örik bir yandan da kültürel sürekliliği sekteye uğratan, dede mirasını reddeden Cumhuriyet Batılılaşmasına da yöneltmekte midir eleştiri oklarını?

Konağa geçildikten sonra Şefik'in dönemi başlayacaktır. Nimet'le evlenir, Paşa'nın vefatından sonra kendisine kalan yazı odasına oturur. Onun şatafatlı arabasıyla meclise gidip gelir. Ayrıca atlarının önünden kaçışan halkı yarıp geçmesi de Nimet'in kayık gezilerini akla getirir. Konak Şefik'i eski halinden tümüyle koparır. Önceden Abdülhamid dediği padişaha artık o da Sultan Hamid demektedir.

Şatafatıyla hemen herkese tesir eder konak. Nikah için gelen Şefik'in eski silah arkadaşları bu şatafatın yalnız maaşla satın alınamayacağını, Paşa'nın mutlaka haram yemiş olması gerektiğini düşünür. Örik bu düğün yemeğini şöyle anlatır: "Şefik bu ziyafet masasına oturan arkadaşlarının hepsinde, Talat'tan başlayarak en ehemmiyetsizine kadar cümlesinde, konağın debdebe ve ihtişamına, halılara, eşyaya, haremağalarına ve uşaklara karşı toptan bir hayranlık, o kadar da kıskançlık sezmişti. Belki hepsinde mevcut bulunmadığı halde kendilerine mal ettiği bu kıskançlıktan da garip bir haz, aynı zamanda da biraz endişe duymuştu. Bu muhteşem, bu saray gibi konakta içgüveyi olduktan sonra, birçok arkadaşının dilinden düşmeyen cümleyi söylemek, 'İstanbul'a sırtımda gömleğimle geldim, gömleğimle dönebilirim' demek mümkün olmayacaktı."

Konak'ta Nimet de, babasının temsil ettiği bir önceki dönemin ahlak ve estetiğinden bir parça daha Batı'ya doğru kayar. Verdiği yemekte İttihatçı Talat Bey'in karşısına dekolte bir elbise ile çıkar. Saçları açıktır. Talat Bey onu bu halde görünce şaşırır ve utanır. Edirne'den henüz gelmiş bir taşralı olarak karşısında çarşafı bir kadın bulmayı beklemektedir.

Şefik Bey ve Taşraya Bakış

İttihat ve Terakki üyeleri İstanbul'a geldiklerinde bir merkezleri olmadığı için Servet-i Fünun gazetesinin bulunduğu binaya yerleşmişlerdir. Orada kalan Şefik'in Nimet'e nasıl görüldüğünü Örik şöyle yazar: "Merkez-i Umumi binasının zemini belki bir halıdan mahrum ve sac sobası hademe tarafından yakılan bir odasından geliyordu."

Roman boyunca Şefik'in ve İttihatçıların Rumelili oluşu bir tür hakaret gibi Nimet ve ailesi tarafından tekrarlanır. Nimet onunla ilk karşılaşmasında onun uzun boyundan, geniş omuzlarından, sarışınılığından, sarı bıyıklarından ve açık mavi gözlerinden etkilenir. Fakat Şefik'in Edirne şivesine kayan konuşması onun taşralılığını, yani bir anlamda ilkelliğini, basitliğini ve kabalığını bir an bile unutmamasına izin vermez. Şefik Bey Nimet Hanım'ın güzelliğinin onu etkilediğini gizleyemez. Taşralı yabaniliği ona güçlü kuvvetli, çekici bir hayvansı cazibe verse de Nimet Hanım onu her an küçümser. Şefik "Edirne şehrinin kış aylarında muntazaman Tunca'nın suları altında kalan mahallelerinden birinde imam olan babasının fakir evinde doğmuştur." Yine de "Rumeli'nden gelmiş bu haşin ve müfrit insan"la ters düşmekten korkar Nimet. Annesi İzzet Hanım ise, küçük bir rüşvetle satın almak istedikleri Şefik için: "Rumeli'nden gelme, soyu sopu, cinsi cibilliyeti meçhul bir zabıt parçası" ve "elin yabanı" der.

Mehmet Şahabettin Paşa kızını Şefik'e vermeyi düşünürken aklından şunları geçirir: "Eski zaman paşaları arasında kızlarını terbiye ettikleri pek fakir gençlere verenler pek çok değil miydi? Kendisini yetiştiren, ilk karısının babası Vecihi Paşa idi. Hatta paşalar kızlarını kölelere vermezler miydi? Koca Sultan Mahmut kendi kızlarından ikisini, hem de vezirlerinden Hüsrev Paşa'nın kölelerine vermemiş miydi? Bir diğer damadı, Sadarete kadar yükselen Mehmet Ali Paşa da çarşıda bir dükkan çırağı iken görüp beğenerek yanına aldığı ve yetiştirdiği bir köylü çocuğu değil miydi? Şu kadar ki bu kölelere, bu fakir çocuklara evlatlarını verenler onları terbiye edip yetiştirdikten sonra, her hallerini bile bile verirlerdi. Halbuki bu... Rumeli'nden bir isyan dalgasıyla İstanbul'a düşmüş, asl ü esası meçhul zabıt!"

Şefik'in kız kardeşi ve annesi düğüne ve nikaha çağrılmaz. "Bu konağın, böyle bir konakta yapılan bir düğünün debdebe ve ihtişamı karşısında o pek basit, görgüsüz kadınların pek mahcup ve muzdarip olacakları muhakkaktı," diye düşünür Nimet. Daha sonra da onlarla görüşülmez. Hatta Nimet, Şefik'in odasının duvarına astığı babasının eski bir fotoğrafını bile kaldırtır. Yine de sofrada yemekleri

fazlaca beğenmesi, Nimet'e sürekli teslimiyeti gibi türlü detaylardan onun taşralı olduğunu daima hatırlar. Yalnız geceleri birkaç saat zihnini kapatır, kocası ile sevişirken onu aşağı görmez.

Bu debdebeli yeni hayatı içinde Şefik geçmişiyle bağlarını kopartır. İttihatçıları da küçümser artık, diğer devlet erkanını da. Bakanlık istemeye gittiği yeni Sadrazam'ın konağını da küçümser. "Tramvay yolundan içerisi görülen ve konak değil, Mehmet Şahabettin Paşa'ya damat olalı öğrendiği bir İstanbul tabiriyle konak yavrusu denmesi daha münasip olan, mefruşatını da çocukluğundan beri tahayyül etmiş olduğu vükela konaklığına da hiç uygun bulmuş değildi. Mehmet Şahabettin Paşa'dan artık kendisine intikal etmiş bulunan yazı odasının ihtişamıyla kıyaslanması mümkün olmayan bir odada masa başına kurulup kendisine bu derecede yüksekten muamele etmeye kalkan bu paşaya hak ettiği mukabelede bulunmaktan çekinmeyecekti. Hiddetten lisanına en halis Edirne şivesi gelerek..."

Romadaki kişiler genellikle nereli oldukları ve nasıl evlerde doğup yaşadıklarıyla tanımlanır. Paşa kendisini konak ve yalının sahibi olarak görür. Altmış beş yıl memuriyetle gezdiği, valilik yaptığı Trabzon, Suriye, Konya, Trablusgarp ve Aydın vilayetlerini hatırlamak bile istemez. Oralara dair güzel bir cümle geçmez. Nimet eski nişanlısı Bağdat'a tayin edilince tiksintiyle ürperir. Ne olursa olsun bir İstanbul yalısında yaşamak ve ölmek ister. İzzet Hanım ise kendi kendine şöyle söylenir: "Şehirlilerin dedikleri gibi kuş beyinli Çerkes!" İzzet Hanım Adapazarı taraflarından bir Çerkez köyünden alınmıştır. Yalıdaki başka hizmetli kadınların ve cariyelerin de benzer şekilde Adapazarı köylerinden alınma Çerkezler olduklarını öğreniriz başka sayfalarda. İzzet Hanım uzun zamandır İstanbul'da yaşadığı halde hala şivesinin Çerkez olduğunu belli etmesi ve ona hakaret eden meçhul bazı insanları "şehirli" diye nitelemesi de bize Osmanlı'nın o dönemine dair bir bilgi verir. Çerkez göçlerinin üzerinden uzun zaman geçmemiştir henüz. Çerkezler kendi dillerini konuştukları ayrı köylerde yaşıyor olmalıdırlar. Saraya Çerkez cariyeye alınmasının çok daha eski bir geçmişi olduğunu da başka kaynaklardan biliyoruz.

O sıralarda Adana'da Türklerle Ermeniler birbirini kesmektedir fakat Örik durumu; "Adana'da bol akan kan sellerinin kokusu payitahta erişmiyordu," diyerek anlatır. İstanbul taşraya karşı duyarsızdır. 31 Mart ayaklanmasında "mecliste Cahit Bey'e benzetilip bu benzetilişi hayatıyla ödeyen mebusa mahiyeti bilinmeyen bir acayip dinden, Dürzi dininden olduğu için fazla matem tutmamıştır," İstanbul.

Şehzadelerin Yaşamı

Şehrin genel manzarasında Çırağan ve Dolmabahçe sarayları ne kadar önemliyse, siyasi hayatında da şehzadeler o ölçüde önemlidir. Örik İstanbul siyasetinin ana aktörlerinin mekanları olan yalı ve konakları anlatırken Şehzade Mehmet Reşat Efendi'nin yaşamını da çok hazin bir fonda resmeder. Şehzade,

“Dolmabahçe Sarayı’nın veliahtlara mahsus dairesinde otuz üç yıldan beri yaşıyarak altmış beş yaşına gelmiş ve her türlü hastalıkla çökmüştür.” Derin bir ümitsizlik içindedir. Çevresindeki dört karısı, geniş harem, ondan tahta çıkarsa bir şeyler uman adamları adeta şehzadenin sırtında birer yükür. “Yüzleri hayli zamandır eskimiş eşya ortasında pencerelerden baktıkça, Üsküdar’la Kuzguncuk sahillerini ve sırtlarını seyrede ede ihtiyarladığı bu yazın fevkalade sıcak ve kışın rutubetli ve gamlı veliaht dairesinden de acaba çıkarılacak ve arada bir gitmesine müsaade edilen Balmumcu çiftliğine yaz kış hapis mi edilecekti? Oradaki iki küçük köşke nasıl sığarlardı? Dört karısı, gözdesi, üç oğlu, ziyadesiyle şişman olanı bekar bulunduğundan öteki ikisinin haremli ve ilkinin kızları, bu kadar cariye, bu kadar adam?”

Bir diğer şehzade, Salahaddin Efendi, babası Beşinci Murad’la birlikte yirmi sekiz yıl Çırağan Sarayında hapis yaşamıştır. Dışarıdan bakıldığında her an şatafatlı bir eğlenceyi çağrıştıran bu sarayların kasvetli hapishaneler olarak kullanıldığını gösterir Örök.

Köşk Günlerinin Sonu

Romanın sonunda İttihat ve Terakki ordusu, yönetimi tam olarak devralmak üzere İstanbul üzerine yürürken Nimet Hanım kocasının hayatını hiçe sayarak onu ölüme gönderir. Kendisi ise mücevher ve paralarını alarak Rus Konsoloslughuna sığınır, oradan Odesa’ya kaçar. Bu durum taşranın sonunda İstanbul’dan intikamı olarak okunabilir mi? Edirneli Talat Bey bir sahnede, Nimet Hanım’ın kolundaki bilezik için “kim bilir kaç köyün kanı ve teri pahasına meydana gelmiş bir pırlanta” diye düşünerek aristokrasinin Nahid Sırrı’yı da etkileyen güzelliklerinin kaynağını ortaya koyar. Merkezin serveti, çevrenin emeği üzerinde kurulmuştur. O sırada henüz taşralı İttihatçılar geldikleri yeri unutmamışlardır. Bunca zaman görkemli arabalarıyla halkı yarıp geçenlerin düzeni alaşağı edilmiştir. Yalılar ve konaklar İttihatçılara bırakılmıştır evet, fakat o İttihatçılar sonunda Şefik gibi köklerini unutmayacaklar, merkezin yeni muktedirleri olmayacaklar mıdır?

Nahid Sırrı şatafatlı dönemi kapanan bu bize özgü aristokrasi için üzüldürken bir yandan da roman boyunca bu sınıfın mensuplarının hırsızlığını, iktidar şehvetini ve siyasi çürümüşlüğü detaylı olarak anlatır. Yalnız aristokrasi mensuplarına değil, İttihatçılara ve sıradan insanlara da benzer eleştiriler getirir. Bu durum biraz da tarihsel akışın insanları sürüklediği bir çürümüşlüktür. Bir noktada kaçınılmazdır. Sultan Hamid kısıtlı olanaklar içinde devletin menfaati uğrunda çabalarken resmedilir. Fakat roman bir Abdülhamid yüceltmesi olmadığı gibi tümüyle bir Osmanlı karalaması da değildir. Gerek dili ve üslubu, gerekse malzemesine yaklaşımla kalbinin aristokrasinin o incelikli dönemine yakın olduğunu hissettirse de roman, edebi başarısının yanında genel olarak gayet nesnel ve toplumumuzun belli bir dönemini anlamak açısından son derece bilgilendiricidir.

Romanın Ötesinde

Nahid Sırrı bir saltanat taraftarı olarak algılanmış, memleketimizin gerek Kemalist, gerek solcu, “ilericileri” tarafından görmezden gelinmiştir. “Gericilerin” ise neredeyse habis bir edebiyatın temsilcisi, eşcinsel bir yazarı bağırmasına basmaları elbette beklenemezdi. Biz bu yazıda Nahid Sırrı’yı önyargılardan kurtarmak, eserindeki zengin malzemeye odaklanmak ve yakın tarihimiz hakkındaki çarpıcı gözlemlerinden yararlanmak istedik. Malzemedan kastımız yazarın kişisel tanıklığının da katkısıyla son derece detaylı çizdiği, II. Meşrutiyet öncesi toplum yapısına ve kişilerin zihin yapılarına dair keskin gözlemlerdir. Şüphesiz bu gözlemlerden bir Osmanlı karalaması çıkarmamak gerekir. Maalesef uzun zamandır Osmanlı’nın ya yüceltilip dokunulmazlaştırılmasına ya da tümüyle kötülenerek yok sayılmasına şahit olduk. Bu kısır ikilemden kurtulmak, gerçekçi, kültürel sürekliliği reddetmeyen bir tarih algısına varmak için edebiyatın malzemesinden faydalanılabilir. Aşağıda biraz romanın çerçevesi dışına çıkarak Osmanlı’da servet, rüşvet ve aristrokrasi kavramlarına değindik. Zira Mehmet Şahabettin Paşa’nın şahsında dönemin yalı ve köşk sahibi paşaları yazar tarafından rüşvet yemek suretiyle servet biriktirmekle suçlanıyorlar. Peki bu tümüyle mesnetsiz bir suçlama mıdır?

Osmanlı Devleti dünyadaki tüm devletler gibi var olduğu müddetçe haksız kazançla, yolsuzlukla, rüşvetle mücadele etmeye çalışmıştır. M.Ö. 400 yıllarında derlenen Hind hukuk kitabı Arthaşastra’da dahi rüşvete karşı hükümler vardır. Moğollar, Sümerler, Eski Mısır, ilk İslam devletleri, Romalılar, yani gelmiş geçmiş tüm medeniyetler bürokrasiden kaynaklanan rüşvetle mücadele etmeye çalışmıştır.¹ Mesela Aşıkpaşazade’nin anlattığına göre “Yıldırım Bayezıt (1389-1402) kadıların yolsuzluklarını haber aldığı anda hepsini bir eve toplattırılmış ve bu evin ateşe verilmesini emredek kadar hiddet göstermişti.”² Osmanlı tarihi boyunca devletteki bozulmaya çare aramak için risaleler yazan bütün araştırmacılar, Koçibey ve Katip Çelebi gibi, rüşvetin büyüklüğünden şikayet edip bunun önünün alınması gerektiğini belirtmişlerdir.³ Ancak Yıldırım Bayezıt’ın hiddeti ve nice namuslu devlet adamının gayreti, ne yazık ki rüşveti yok etmeye yetmemiştir. Türkiye tarihinde daima rüşvetten söz edilebilir. Tanzimat Fermanının bir maddesinde “Bütün memurların bugünkü gibi yeteri kadar maaşı olacak... Şeriatça yasaklanan ve memleketin perişanlığının baş sebebi olan çirkin rüşvet maddesinin bundan sonra meydana gelmemesi için de sağlam bir kanunla düzenlenmesine bakılsın,” denilmekteydi.⁴ Bugün bile rüşvet mekanizmalarına dair hemen hepimizin kişisel gözlemleri mevcut olsa gerek.

¹ Ahmet Mumcu, *Tarih İçindeki Genel Gelişimiyle Birlikte Osmanlı Devletinde Rüşvet*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1969.

² Bilal Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2006, s. 29.

³ A.g.e., s. 28-35.

⁴ A.g.e., s. 118-124.

Fakat geçmişi bugünün geçerli değerleriyle okumak tümüyle doğru olmaz. Osmanlı'nın değişik dönemlerinde rüşvetin ve servetin değişik işlevleri, anlamları vardı. Şerif Mardin, geleneksel toplumda servet Batılı anlamda yatırım yapmak, kuşaktan kuşağa aktarılacak gibi görevlere sahip değildi, diyor. "Servetin geleneksel kullanıma yollarından biri de eşitler arası hediyeleşmedir. Örneğin bugün bile bir oranda Türk toplumunda mahalle hayatı mahalle sakinlerinin birbirlerine olan karşılıklı yardım bağları ile kenetlenmiştir. Bunun Osmanlı siyasal sınıfındaki görünümlü rüşvettir. Kısacası, geleneksel bir toplum için iktisadi bakımdan modernleşme servetin bu pazar dışı fonksiyonlarının azalmasıdır."⁵

Osmanlı'da servet konusu ayrı ve uzun bir araştırma konusu olmalıdır fakat Kemal Tahir'in de sık sık kullandığı "Ağalık vermekle olur" sözü, Osmanlı'da servetin rolünü güzel özetlemektedir. Servet genellikle memuriyetle elde edilmekte, buradan elde edilen gelir kişiye değil, makama ait olmaktadır. Bu da kişinin çevresinde çok geniş bir tüketici mayet beslemesini gerektiriyordu. Mehmet Şahabetin Paşa'nın yalısını dolduran kalabalık, onun alışverişine muhtaç Rumelihisarı köy esnafı hatırlanabilir. Özel günlerde yoldan geçenlere kazanlar dolusu pilav dağıtmak gibi servetin paylaşılması kuralları işliyordu.⁶ Aşırı büyüyen servetlere devlet el koymakta, dolayısıyla çok istikrarlı, kuşaktan kuşağa aktarılacak bir servet, nadir örnekleri dışında görülmemekteydi. İttihatçılar da romanda yönetimi devralır almaz belli başlı eski paşaların servetlerine el koyarlar. Osmanlı'da "yeniden üleşim" mekanizmaları daima faaldi. Buradan yola çıkarak Osmanlı'da Avrupa'daki gibi kuşaklardır şatolarında oturan, belirli bir bölgeyle özdeşleşmiş, o bölgenin adını almış, himayesinde sanatçılar beslemiş, iktidarı yönetici kralla paylaşan ve bu şekilde bilinç sahibi bir sınıf oluşturan bir aristokrasinin varlığından söz edilemez. Yine de yaşam tarzı ve kültür olarak halkın geri kalanından ayrı, incelmış zevklere sahip, maddi gücü yüksek bir insanlar topluluğunun varlığı bir gerçektir.⁷ Bu insanlar romanda bahsi geçen ve bizim incelediğimiz yalı ve köşklere oturmakta, sıradan halkın arasından "onları çiğnercesine" arabalarıyla geçip gitmektedirler.

Osmanlı'daki seçkin sınıfı anlamak için Şerif Mardin'in İbni Haldun'dan aktardığı, şehirlere yerleşen kurtlar benzetmesi uygun olabilir. Şehre yerleştikten sonra refahtan gevşeyen kurtları, çölden gelen diri kurtlar alt eder ve onların koltuğuna oturur. Bu kez de onlar gevşer ve bir sonraki kurt istilasında yerlerini yenilere bırakırlar. Zaman içinde çevre ile merkez bu şekilde devinir. Osmanlı'da da "gazi sisteminin ortadan kalkmasının ve bürokratlaşmanın sonucunda iki tip yaşantı bilirlulaştı. Biri sultanın ve sarayın etrafında toplananların hayatı, diğeri de 'çevre'nin hayatı. Burada 'çevre' kelimesi aşiret kalıntıları, köylüleri ve hatta İstanbul'daki alt

⁵ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 29.

⁶ Şerif Mardin, a.g.e., s. 51 ve 55.

⁷ İdris Küçükömer *Batılılaşma ve Düzenin Yabancılaşması* adlı kitabında Osmanlı'nın neden kapitalistleşemediğini ve toplumun Batı'dan farklı olarak ne çeşit çıkar gruplarına ayrıldığını tartışır.

sınıfları bile kapsayabilecek bir genişlikte kullanılmıştır. Bu ikili grubun en belli başlı özelliği birinin vergi toplayıcılarından, diğ erinin de vergi ödeyicilerinden meydana gelmesidir. Bu temel iktisadi fark nedeniyle metropolle çevrenin kültürü birbirinden ayrı olarak belirginleşti. Bir yanda sarayın ve yönetici seçkinlerin kültürü, öbür yanda ‘çevre’nin yani kitlenin kültürü.” Çevre bu vergi yiyen gruba zaman zaman ayaklanarak, içinden asiler çıkararak karşı koyar.⁸ Fakat Osmanlı’da bu asi başları bazen başlarını kaybeder, bazen de isyandan vazgeçmeleri karşılığında kendilerine verilen paşalık makamlarına geçip otururlar. İttihat ve Terakki isyan ettikten sonra paşalıkla yetinmemiş, fikri bir temelleri olduğu için düzeni de dönüştürmüş bir isyancı çevre grubu olarak görülebilir mi?

İttihat ve Terakki’den önce çeşitli şekillerde yüksek devlet görevlerinde yer tutan bu yönetici seçkinlere kabaca “aristokrasi” dedik. Çünkü soy her zaman devam etmiyorduydu da makamlar yüzyıllardır devamlı idi. Burada ilaveten II. Abdülhamid’in paşaların çocuklarını birbiriyle, bizzat kendisi seçerek evlendirme politikası da düşünölmeye değer. Bu, bilinçli, soya bağılı olmayan bir aristokrasi oluşturma çabası olarak düşünölebilir.

Şerif Mardin 19. yüzyıldaki ekonomik vaziyeti şöyle özetliyor: “Yüzyılın sonuna doğru İstanbul, tüccar, vurguncu, imtiyaz avcısı ve yabancı işletme yöneticilerinden oluşan kozmopolit bir nüfusun faaliyetlerinin merkezi haline gelmişti ki bu durum ‘Osmanlı İmparatorluğu’nun yarı sömürge statüsünü simgeliyordu. Dok ve rıhtımlardan demiryollarına, elektrik, gaz ve su kaynaklarından tramvaylara, bunların tümü yabancıların mülkiyetindeydi ve onlar tarafından sömürölüyordu.” Bu duruma karşı bir ekonomik ulusalcılık fikri harekete geçer. Yerli bir zengin sınıf yaratılmak istenir. Bu zengin sınıf yerli kaynakları işletip, yatırımlar yapacaktır. “Sultan II. Abdülhamid için bunun -patrimonyal Osmanlı mirasınca gölgelenmiş bulunan- yolu, memurların Avrupalı imtiyaz avcılarından ve şirket temsilcilerinden rüşvet veya komisyon aldıklarında, ne yaptıklarını görmezden gelerek zenginleşmelerine izin vermektir.” Bu cümle son derece ilgi çekici. Hafiyelerinin yazdığı jurnallerle uçan kuştan haberi olan Sultan Hamid’in roman içinde nasıl olup da rüşvet dedikodularıyla lekelenmiş paşaları, örneğin Mehmet Şahabettin Paşa’yı, vezirlik makamında oturtabildiğine bir açıklama olabilir. “Onu tahtından eden Jön Türkler için ise bu, memurlara, özellikle de I. Dünya Savaşında savaş zengini olarak beliren gruba fırsat sağlamak ve onların birer girişimci konumuna gelmelerini kolaylaştırmaktı. Türkiye Cumhuriyeti’nin politikaları bu bakımdan Jön Türklerinkine göre daha az kaba idiyse de, Türkiye ekonomisini inceleyenler, yerli bir kapitalist sınıfın oluşturulması sorununa yaklaşımları bakımından Jön Türkler ile Cumhuriyet arasında şaşırtıcı bir devamlılık görmüşlerdir.”⁹ Hala sürmekte

⁸ Şerif Mardin, a.g.e., s. 36.

⁹ Şerif Mardin, a.g.e., s. 222.

olan bu “yerli zengin” oluşturma çabaları, bahsettiğimiz yalıların dönemden döneme değişen sakinlerinin sosyal ve siyasal profilleri ile beraber okunduğunda sanıyoruz ortaya ilginç bulgular çıkacaktır. Tansu Çiller’in yalısına komşu yalılar içinde, acaba AKP’nin “yerli zenginlerinden” birileri oturuyor mu bugün?

Peki bunca rüşvet, gelir adaletsizliği gibi olaylardan geriye bize ne kalacak? Tarihimizi nasıl algılamalıyız? O yalılar ve köşkler tarihimizin yüz karası mekanları mıdır? Kesinlikle hayır. Öncelikle geçmişi geçmişin kriterleriyle değerlendirmek gerekir. Örneğin Osmanlı’daki bir kölenin durumunu, aynı yıllarda Amerika ya da İngiltere’deki bir kölenin durumuyla kıyaslırsak bir hüküm verebiliriz. Osmanlı toplumunun en alt basamağında bir köle iken, azat edildikten sonra devlet görevi almış, paşalığa yükselmiş, devlete isyan etmiş, Erzurum’u, Sivas’ı almış, daha sonra ele geçirilerek affedilip IV. Murad tarafından Bosna Beylerbeyiliğine getirilmiş fakat en sonunda yine de bir rüşvet suçlaması ile başını cellada vermiş Abaza Mehmed Paşa’nın hikayesini, kafamız Batı’nın feodalite/kapitalizm şablonlarıyla doluyken nasıl anlayabiliriz? Bir köle Avrupa’da paşa olabilir miydi? Batılı sınıf kavramlarının bize uymadığı çok açık bir gerçek. Lakin hiçbir zaman “sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle” olmadık, hala da değiliz.

O halde geçmişimizi kendi gerçekleriyle tanımak ve değerlendirmek gerekir. Binlerce yıllık maceramızın eseri olan kültürümüzün hiçbir parçasına hoyrat davranamayız. Lekesiz bir tarih yoktur. Tümüyle lekeden ibaret bir tarih de yoktur. Mühim olan lekelerle leke dedikten sonra da tarihimizi sevebilmek, kültürümüzün kıymetini bilmektir.

“Boğaziçi deniz, yalı, renk, kayık, dalga ve bunların üstlerinde uçuşan rüzgar ve dolaşan bir koku, bir his, ışıklar, gölgeler ve serinliktir,” diyen, “Yalı, bence, ailemin mevcudiyeti, şefkati, muhabbeti, iklimi olan bir kucaktı. Ve bundan dolayı bir şiir kovanı, bir ruh gibiydi. Ruhumuzla öyle kaynaşmış bir mevcudiyetle yaşarız ki onun yalnız kendi yerinde ve benim hafızamda değil, kalbimde, asabımda ve kanımda mevcut olduğunu bilirdim,” diyen Abdülhak Şinasi Hisar’ın, *Huzur*’u yazan Ahmet Hamdi Tanpınar’ın kıymetini nasıl inkar edebiliriz? Bu eserlerin içinde yetiştiği yalıları tümüyle reddetmek, yazarlarımızın gölgesinde dinlendiği çınarları kesmek, su içtiği çeşmeleri yıkmak düşünülebilir mi?

Cumhuriyet’in tarihimizdeki uzun ve zengin Osmanlı dönemini inkar ederek kendisine Orta Asya’dan, Etiler’den kültürel ecdat bulma çabası bugün başımıza çöken tuhaf alçı dekorlu, üslupsuz ve çirkin binaların, E-5 boyundaki alt katı oto galerisi camilerin sorumluları arasında başta gelmiyor mu? Kültürel sürekliliği baltalanmış bir toplum her türlü üslupsuzluk ve çirkinlik içinde bocalamaz mı? Bizim bu yazıdaki çabamız, Osmanlı’nın son dönemlerinden bazı yozlaşma örnekleri verip eleştiri getirmek, Türk romanının imkanlarını toplum yapımızı ve tarihi maceramızı anlamak için kullanmanın yollarını aramaktır, ancak bu, adeta bir zevk imbiğinden damıtılmış çeşmelerimizi ve yalılarımızı lanetlemek, kendimize başka ecdatlar aramak manasına gelmez. Geçmişimiz bizimdir. Kültürümüz bizim varlık

iklimimizdir. Onu sevmek demek, körlemesine, tabulaştırarak dokunulmazlaştırmak demek değildir. Öncelikle gerçeklerle yüzleşmek, gerçeği sevmek demektir. İnsanın gerçeğine ulaşmak içinse edebiyat daima verimli bir kaynaktır.

Kaynakça

- Çeri, Bahriye, *Bir Cihan Kaynanası: Nahid Sırrı Örik*, Hece Yayınları, Ankara, 2007.
- Eryılmaz, Bilal, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2006.
- Hisar, Abdülhak Şinasi, *Boğaziçi Yalıları, Geçmiş Zaman Köşkleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1978.
- <http://arsiv.zaman.com.tr/2003/05/18/yazarlar/hilmiyavuz.htm> (04.04.2013)
- <http://kitap.radikal.com.tr/Preview/350679-yazdir> (04.04.2013)
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Osmanl%C4%B1_%C4%B0mparatorlu%C4%9Fu'nda_k%C3%B6lelik (04.04.2013)
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Abaza_Mehmed_Pa%C5%9Fa (04.04.2013)
- <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalYazar&ArticleID=1014788> (04.04.2013)
- Küçükömer, İdris, *Batıllaşma ve Düzenin Yabancılaşması*, Profil Yayınları, İstanbul, 2009.
- Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- Mumcu, Ahmet, *Tarih İçindeki Genel Gelişimiyle Birlikte Osmanlı Devletinde Rüşvet*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1969.
- Örik, Nahid Sırrı, *Sultan Hamid Düşerken*, Oğlak Yayınları, İstanbul, 1999.
- Soylu, Özge, *Nahid Sırrı Örik, Kıskanmak ve Psikanaliz*, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2001.